

NU°MĀN

Ebū Sehl

(d. ~ 1700'ler ; ö.> 1755)

HAYATI

N. Egin'de (Kemaliye/Erzincan) doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmiyorsa da 18. yüzyılın başlarında doğmuş olmalıdır. Bursalı Mehmed Tâhir ve ondan naklen Franz Babinger “Şâlihzâde” lakabını zikrederler.¹ Fakat N. kendisinden sadece Ebū Sehl olarak bahseder. Hayatı hakkındaki bilgilerimizin yegane kaynağı *Tedbîrât-ı Pesendide* adlı eseridir. Eserin üç makalesinden ikincisi Erich Prokosch tarafından Almanca'ya çevrilmiş, tamamı ise A.İ. Savaş tarafından yayımlanmıştır. N. üç makaleden oluşan bu eserin önsözünde hayatından bahseder.

N.'nin büyük dedesi, bir çok hayrat sahibi Qoca Ağazâde Zülfiqâr Ağa'dır. Babası Fâzıl Hâsan Efendi N. henüz beş yaşında iken vefat etmiş ve kendisinin eğitimi ile annesi °Â'îşe Hâton ilgilenmiştir. N. yaklaşık onbeş yaşını tamamlamış bir genç olarak büyük kardeşi Mehmed Efendi'nin (ö. 23 Şaban 1187/9 Kasım 1773) tahsil gördüğü Divriği (Sivas) şehrine gitmiş ve orada mantık ve edebiyat dersleri almıştır. Buradaki öğrenimini bitirdikten sonra Diyârbekir'e (Diyarbakır) gitmiş ve orada İslam hukuku, kelam ve diğer ilimleri tahsil etmiş ve 1138/1726 sonlarında İstanbul'a gelmiştir. Tahsilini tamamlamış olarak yaklaşık 25 yaşlarında İstanbul'a geldiğini düşünenecek olursak, doğum tarihinin 1700 civarı olduğunu tahmin edebiliriz. Zamanın şeyhülislamı Yeñişehirli Fâzıl °Abdullâh Efendi'ye (ö. 1143/1730) görmüş olduğu tahsili ve meramını anlatan N.'nin, bu kadar genç yaşta kendini bu derece iyi yetiştirmiş olması şeyhülislamın çok hoşuna gitmiş ve kendisine bir mülazemet vererek İstanbul'da kalmasını teklif etmiş, ayrıca, müderrislik görevi vereceğine dair de söz vermiştir. N. bu teklifler üzerine, kendisinin taşralı olduğunu İstanbul'da kalamayacağını söylemiş ve Diyârbekir'de maaşlı olarak çalışmak istediğini ifade etmiştir. Bu arzusunun gerçekleşmesi için İstanbul'da dokuz ay kadar boş yere beklemiştir. Bu esnada, yeni fethedilen Tebrîz'de serasker olan Hekîmbaşızâde °Alî Paşa'nın (1100-1172/1689-1758), Tebrîz'de bir müftüye son derece ihtiyaç olduğunu iki defa arz etmesini müteakip, bu görev şeyhülislam tarafından N.'ye teklif edilmiş ve N. müftü olarak Tebrîz'e (Safer 1139/Eylül 1726) gönderilmiştir. Bu görevde 1148/1735-36 yılına kadar kalan N. zor günler geçirmiş ve üzüntüsünden şirpençe hastalığına yakalanmış, daha sonra hastalığını öne sürerek bu görevden affını istemiştir.

Bu görevden sonra 1151/1738 yılında Qırım'ın Kefe (Theodosia) şehrine ordu kadısı olarak tayin olunmuştur. Yaklaşık bir buçuk-iki sene bu görevde kalan N. Qırım'dan döndükten sonra, 1739 yılında Osmanlı-Avusturya-Rusya devletleri arasında imzalanan Belğrad barış antlaşmasının ardından sınırların yeniden belirlenmesi için teşkil edilen heyette Tuna hudutları muhaddidi Tiryākî el-Hâc Mehmed Paşa (ö. 1159/1746 veya 1160/1747) maiyyetine sınır mollası olarak tayin olunmuştur. 1154/ 1741-

'de İstanbul'a döndüğünde mülazemette yedi yılını doldurmadığı gerekçesiyle kendisine vadedilen müderrislik rü'usu yine verilmemiş ve Pîrîzâde Mehmed Şâhib Efendi'nin (1085-1163/1674-1749) arpalığı olan Tokad'da çıkan olayları bastırmak ve düzeni yeniden tesis etmek gayesiyle aynı yıl bu şehre molla olarak gönderilmiştir. Müderrislik rü'usu için gerekli olan müddetin bu görevden sonra dolacağı ve bunu ancak o zaman hak kazanacağı ifade edilmiştir. Dört ay gibi kısa bir süre içinde olayları yatıştırıp İstanbul'a geri dönmüş 29 Şaban 1155/29 Ekim 1742 günü Keşfi °Osman Efendi Medresesi'ne müderris olmuştur.

Muhtemelen 1156/1743'te İzmir'e, oradan molla olarak reaya ile metropolitler arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için Endre (Andros) Adası'na ve kısa bir süre sonra da halk ile piskoposlar arasında ortaya çıkan ihtilafları gidermek için Kıbrıs'a gönderilmiştir. Bir ayda reaya ile piskoposların arasını bulmuş ve bu başarılı hizmeti neticesinde Lefkoşe naibliği (muhtemelen 1156-57/1743-44 yıllarında) kendisine verildiğinden yedi ay burada kalmıştır. Bu görevden döndükten sonra, eski Rumeli kazaskeri Es°ad Efendi'ye gitmiş ve mollalık görevlerinden bıkip usandığını ve bu tür görevlerin tehlikelerle dolu olduğunu söyleyerek, kendisini arpalıklarından birisine naib olarak göndermesini rica etmiştir. Bu ricası üzerine, Es°ad Efendi'nin Ankara arpalığına ilhak edilen Aydın iline bağlı Birgi şehri mahkemesine naib olarak tayin edilmiş (1158-59/1745-46) ve yedi ay bu görevde kalmıştır. Daha sonra 1159/1746 yılında Nâdir Şâh ile yapılan barış antlaşması sebebiyle İrân'a elçi olarak tayin olunan Kesriyyeli Ahmed Paşa (ö. 1179/1765/66) maiyyetinde ordu kadısı olarak görev verilmiştir (1160/1747).²

Daha sonra Es°ad Efendi'nin arpalıklarından Qarahisâr-ı Şâhib'e (Afyon) niyabet ile gönderilmiştir. Es°ad Efendi'nin şeyhülislamlığa getirilmesinden sonra yine niyabet ile onun arpalıklarından olan Qonya'ya vazifelendirilmiş ve 1162/1749 yılına dek bu görevde kalmıştır. Bundan sonra İstanbul'a gelmiş ve geçim derdi sebebiyle şeyhülislamın yeğeni Şerîf Yahyâ Efendi'ye (ö. 1191/1777-78) verilen Diyârbekir mollalığına yine niyabetle gitmiş, ardından bir yıllığına Es°ad Efendi'nin Kütahya arpalığında bulunmuştur. 1163/1750 yılında İstanbul'a gelişi üzerine Qâsım Paşa Medresesi'ne altmışlı ile terfi edilmiş ve çok geçmeden, 1 Muharrem 1167/29 Ekim 1753 tarihinde Manisa'da kadı olarak göreve başlamak üzere kendisine teklif getirilmiştir. N.'nin Manisa'dan sonra hangi göreve tayin edildiğine dair bir bilgiye sahip değiliz. Manisa şer'iyye sicillerinde N.'nin ilk baktığı dava 5 Muharrem 1167/2 Kasım 1753 ve son dava ise 15 Şaban 1167/7 Haziran 1754 tarihinde kayıtlıdır.³ N.'nin sözkonusu tarihten sonraki günlerde hangi göreve atandığı veya vefat edip etmediği bilinmemektedir. Defter son dava metninden sonra "Ebû Sehl Nu°mân el-qadi min şehir-i Mağnisa gufire leh" cümlesi ile son bulmaktadır. Mehmed Süreyyâ, ölüm tarihini yanlış olarak 1165/1742 olarak vermektedir. *Sicill-i °Osmanî*'ye göre Üsküdar'da Tünus Bağı'na defnedilmiştir.⁴ Bugün mezarının yeri bilinmemektedir.

ESERLERİ

① *Tedbîrât-ı Pesendide*

N. bu eseri muhtemelen 1167/1753 yılında Manisa kadılığı sırasında tamamlanmıştır.⁵ Yazarın hayatı hakkında önemli ölçüde bilgi içerir. Kolay anlaşılır bir Osmanlıca ile kaleme alınan eser dua ile başlar ve devamında içerdiği üç makalenin konuları hakkında kısaca bilgi verir. Yazar ardından kendi hayatından bahseder (1a-8b).

Giriş bölümünü takip eden birinci makalede (8a-25a) 1150/1737 yılında Qırım'a kazasker olarak tayin edilmesini, yolculuğunu ve Qırım'da ikameti sırasında meydana gelen olayları anlatır. Qırım'daki bozuk idari yapı ve idari kadroları işgal eden ehli-yetsiz devlet adamlarının kayıtsızlığı ve bu sebeple ortaya çıkan problemleri işler. N. yöntem olarak problemi önce tespit etmekte (*hâdisê*) ve daha sonra yapılması gerekeni *tedbîr* başlığı altında sunmaktadır. İkinci makalenin (25a-85a) konusu, 1152/1739 Belgrad barış anlaşması neticesinde Osmanlı-Avusturya sınırlarının antlaşma maddelerine göre yeniden çizilmesi için tayin olunan heyetin çalışmalarını içerir. N. heyetin başında bulunan el-Hâcc Mehmed Efendi'nin fazla masraftan kaçınmak için tercüman ve ölçüm mühendislerini çağırmasını ve Avusturyalı tercüman ve teknik adamlarla yetinmeyi yeğlemesini eleştirir.

Üçüncü ve son makalede (85a-161a) 1747 İrân sefreti işlenir. Makalenin önsözünde 1159/1746'da Nâdir Şâh ile yapılan barış, bu barış neticesinde sefaret heyetinde kendisine görev verilmesi ve mektuplarla hediyeleri teslim alışları anlatılır. Bu sefaret heyete vakanüvis olarak katılan Qırımlı Muştâfâ Rahmî Efendi (ö. 1164/1750-51) tarafından da rapor edilmiştir.⁶ Muştâfâ Rahmî'nin aksine, N. sefaret heyetinin yol güzergahının başlangıcı olan Üsküdar'dan Haleb'e değin uğradıkları konaklardan bahsetmez Haleb'deki ikametlerinden sonraki uğrak yerleri, Bağdâd'a geliş ve buradaki ikametleri esnasında gelişen olayları ve yaptıkları ziyaretleri anlatır. Daha sonra, elçilerin Osmanlı-İrân sınırında mübadele olunuşu, verilen ziyafetler ve görüşmeler genişçe izah edilmektedir. İrân topraklarına geçtikten sonra uğranılan konaklar tek tek zikredilir. İrân topraklarında seyahatleri esnasında meydana gelen olaylar, çekilen zorluklar ve Nâdir Şâh'ın katli olayının belirli bir süre kesinlik kazanmamasından dolayı ortaya çıkan belirsizliğin verdiği kararsızlık hali tasvir edilir. Son bölümde de yine Bağdâd'a geri dönüş yolculuğu ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Üçüncü makale, Bağdâd'a geri döndükten sonra Bağdâd valisi Aḥmed Paşa'nın vefatıyla doğan idari boşluk ve nihayet N.'in İstanbul'a gönderilişi ve yıllarca uğraşıp da elde edemediği müderrislik rü'usunu sonunda nasıl elde ettiğini anlattığı *Hâtîme* bölümü ile sona ermektedir.

Nüshalar: (1) İstanbul Nüshası: Bu nüsha besmele ile başlamakta ve bundan sonra dua bölümü gelmektedir (13a-13b). Bunu üç makalenin de özet olarak anlatıldığı bölüm takip etmektedir (13b-17b). Birinci makale 17b-34b arasındadır ve 20a-21b sayfaları bu nüshada eksiktir. Üçüncü makale 99b-166b'dedir. Müstensih kendi kanatlarını ve istinsah esnasında unuttuğu metne ait bilgileri ve metin ile alakalı yorumlarını derkenar olarak vermiştir (105b). Eserin kapağında *Şulhnâme-i İrân*, *Şulhnâme-*

i Nemse ve Şulhnâme-i Mosqov yazmaktadır. (2) Viyana Nüshası: 2b-7b sayfalarında üç makalenin konuları hakkında özet bilgi verilmektedir. Yazar 7a-7b’de Muqaddime başlığı altında kısaca kendi hayatından bahseder. Birinci makale 8b-25a arasındadır. 20b-21a sayfaları arasında uzunca bir derkenar mevcuttur. İkinci makale 25a-85a’da, üçüncü makale 85a-161a’da ve *hâtîme* 159b-161a’dadır. Bu nüsha muhtemelen Muharrem 1167/Ekim 1753’te yazar tarafından kaleme alınmıştır.

N.’ın bilinen diğer eserleri şunlardır: 1148/1735-36 yılında Tebrîz’de müftü olarak görev yaptığı esnada geçirdiği hastalık sebebiyle neler çektiğini *Şihhatnâme* adlı bir manzum eserde anlatmıştır. *Destyâr-ı tahdidi’l-hudûd* sınır belirlemede kullanmak üzere yazılmış bir el kitabıdır (1154/1741). Yazar bu eserden *Tedbîrât-ı Pesendîde*’de bahsetmekte ama eserin günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmemektedir. *Tebyînü a’-mâli’l-mesâhât* geometri ve ölçümlerle alakalı eserdir. 1154/1741 yılında Avusturya ile yapılan sınır tahdidi görevi esnasında edindiği bilgilerden bahsetmektedir. Bu eserin günümüzde mevcut olup olmadığı bilinmemektedir. *Nâzîr* İslam akaidi ile alakalı bir eserdir. 1163/1749/1750’de Diyârbekir’de kaleme alınmıştır. *İsbâtü’l-huqûq min mezâhibi’l-e’immeti zevi’l-vüsûq*’u 1149/1736-37’de yazdığını ve şiiliğin ortaya çıkışından ve tutarsızlığından, ehl-i sünnet mezheplerinin doğrulundan bahsettiğini söyler. Bu eserin de günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmemektedir. Benzer konuda yazdığını söylediği bir diğer eser *Mevâridü cemî’i’l-mezâhib li-beyâni menba’i’l-me’tâlib*’dir (1153/1740).

BİBLİYOGRAFYA

① *Tedbîrât-ı Pesendîde*

Yazmalar: (1) İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi 667. 166 y., nesih. (2) Viyana, Österreichische Nationalbibliothek, H.O. 98, 161 y., nesih. (Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, c. 2 (Wien, 1865-1867), 292-293, no. 1106).

Edisyonlar: A. İbrahim Savaş, *Ebû Sehl Nu’mân Efendi, Tedbîrât-ı Pesendîde* (Ankara 1999). A. İbrahim Savaş, “XVIII. Yüzyılın Büyük Âlimi Ebû Sehl Nu’mân Efendi’nin Qırım (Kefe) Günlüğü”, *Türk Yurdu*, 148-149 (1999-2000), 309-328.

*Tercüme*ler: Erich Prokosch, *Molla und Diplomat* (Graz, 1992).

Kaynaklar:

Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, c. 2 (Wien, 1865-1867), 292. Mehmed Şüreyyâ, *Sicill-i ‘Osmânî*, c. 4 (İstanbul 1311/1893-94), 569. Bursalı Mehmed Tahir, *‘Osmânî Mü’ellifleri*, c. 3 (İstanbul 1343/1924-25), 155. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 5 (İstanbul, 1955), 56. Şemdânîzâde Mehmed, *Mür’i’t-tevârîh*, yay. M. Aktepe, c. 1 (İstanbul, 1976), 121. Josef von Hammer-Purgstall, *Osmanlı Tarihi*, terc. Mehmed ‘Aṭâ, yay. Vecdi Bürün (İstanbul, 1992).

HISTORIANS OF THE OTTOMAN EMPIRE

C. Kafadar H. Karateke C. Fleischer

- ¹ Bursalı Mehmed. Tāhir, *°Osmānlı Mü'ellifleri*, c. 3 (Istanbul, 1343/1924-25), 155; Franz Babinger, *Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (Leipzig, 1927), 275.
- ² Şemdānizāde Mehmed, *Mür'it-tevārîh*, yay. M. Aktepe, c. 1 (Istanbul, 1976), 121.
- ³ Manisa Şeriyye Sicili (Ankara Milli Kütüphane), Defter no. 207, y. 1a ve 217b
- ⁴ Mehmed Süreyyā, *Sicill-i °Osmānī*, c. 4 (Istanbul 1311/1893-94), 569.
- ⁵ Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, c. 3 (Wien, 1865-1867), 292-293, no. 1106; Josef von Hammer-Purgstall, *Osmanlı Tarihi*, terc. Mehmed °Atā, yay. Vecdi Büriün (Istanbul, 1992), 95-96.
- ⁶ Qırımlı Muştafā Rahmī, *Sefāretnāme-i Īrān*, Istanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 2091.

A. İbrahim SAVAŞ

Ağustos 2005